

DALIUS VILIŪNAS

Kultūros, filosofijos ir meno institutas

RES ADMIRABILAE: LIETUVIŠKOJI IKIKRITINĖS I. KANTO FILOSOFIJOS RECEPCIJA

*Res Admirabilae: Lithuanian Reception of the
Pre-critical Philosophy of I. Kant*

SUMMARY

This article attempts to give arguments for the hypothesis that the Lithuanian priest of piars Kazimieras Narbutas (1738–1807) was the philosopher, who had the honour of being the first in the East, and maybe the whole Europe, to receive and criticize the pre-critical thinking of Immanuel Kant. In 1765, in his course of philosophy at the Collegium of piars in Dąbrowicy, Narbutas criticized the concept of substance suggested by „metaphysician Cantzius“. A person named as „Cantzius“ could have been either Immanuel Kant, or theologian Gottlieb Israel Canz. Objecting to the position of S. Tunaitis, two arguments are developed in my article: the person, who was referred to by Narbutas, couldn't have been Canz, since the latter was a representative of the theological Wolffianism. This philosophical position is close to that of Narbutas himself. Narbutas' concept of the essence of the substance is the same as that of School of Wolff. Canz couldn't have delivered the concept of substance which were opposite to that of School of Wolff. The second argument states, that the principle propositions (and their consequentials) of Kant provided in his work of 1755 *Principorum primorum cognitionis metaphysicae nova dilucidatio* could be attributed to the position of „metaphysician Cantzius“ on the substance, attributes and the goals of God, which had been questioned by Narbutas. This parallel provides us with an opportunity to state, that Narbutas directly or indirectly had been acquainted with the above mentioned work of Kant and that the person, referred to in the text of Narbutas, is nobody but Kant, who has been dealing with metaphysical matters at that time.

SANTRAUKA

Straipsnio paskirtis – teikti argumentus hipotezei, kad lietuvos pijorų kunigui Kazimierui Narbutui (1738–1807) tenka pirmojo filosofo garbė, kuris anksčiausiai Rytų, gali būti, ir Vakarų, Europoje recipavo ir kritikavo ikikritinio periodo Immanuelio Kanto pažiūras. Narbutas 1765 m. Dombrovicų pijorų kolegijos

RAKTAŽODŽIAI: Apšvietos Lietuva, ikikritinė I. Kanto filosofija, teologinis volfizmas.

KEY WORDS: The Enlightenment in Lithuania, pre-critical philosophy of I. Kant, theologian Wolffianism.

filosofijos paskaitų kurse kritikuoja „metafiziko Cantzijaus“ substancijos sampratą. „Cantzijus“ galėjo būti arba Kantas, arba teologas Gottliebas Israelis Canzas. Straipsnyje, oponuojant Stepui Tunaičiui, plėtojami du argumentai: Narbuto paminėtas asmuo negalėjo būti Canzas, nes jis buvo teologinio volfizmo atstovas. Ši kryptis artima pačiam Narbutui, jo substancijos sąvokos traktavimas būdingas Wolffo mokyklai. Canzas negalėjo pateikti šiai mokyklai priešingą substancijos traktuotę. Antras argumentas: esmingus Kanto 1755 m. veikalą *Principiorum primorum cognitionis metaphysicae nova dilucidatio* teiginius (ir jų sekvencijas) galima sugretinti su Narbuto ginčijama „metafiziko Cantzijaus“ substancijos, jos savybių ir Dievo tikslų traktuote. Šis sugretinimas leidžia tvirtinti, jog Narbutas tiesiogiai ar tarpiskai buvo susipažinęs su minėtu veikalu ir įvardija ne ką kitą, kaip tuo metu metafizinius klausimus tyrusį jo autorių Immanuelį Kantą.

3. KONTEKSTAS. NARBUTO POZICIJA

Narbutas *Eklektiškosios filosofijos paskaitų* pirmojoje dalyje, skirtoje ontologijai ir kosmologijai, be kitų tradiciškai šioms disciplinoms priskiriamų problemų, nuodugniai, scholastine maniera (tezės, įrodymai, prieštaravimai, išvados, scholijos ir kt.) nagrinėja substancijos sąvokos reikšmę. Mums svarbi pirmojo skyriaus *Apie būti ir pasaulį (De natione entis et mundi)* 65 lape esanti ketvirtoji tezė (kuri priešpriešinama paslaptingojo „Cantzijaus“ nuomonei). Ketvirtoji Narbuto pristatoma tezė yra tokia: substancijos sąvokos esmė – aktyvi jėga. Pateikiamas trumpas šio teiginio paaiškinimas. Tvirtinama, kad substancijos esmę sudaro tai, kas įgalina suprasti jos egzistavimą nesiremiant kito objekto konceptu. Toks yra pagrindinis substancijos ypatumas. Narbutas argumentuoja, kad savo ypatumų substancija „negalėtų atskleisti“, jeigu ji neveiktų. O bet koks veikimas atsiranda iš aktyvios jėgos, „kuri yra jos [substancijos – D. V.] principas“ (terminą *principium* galima versti ir kaip *ištaka, šaltinis*). Ši pozicija galutinai apibrėžiama taip: bet kokia substancija savo esme yra aktyvi arba veikianti jėga ir reiškiasi nenutrūkstančiu veikimu. Jokia substanci-

ja niekada nebūna neveikli. Semantinis mūsų tiriamo fragmento – ketvirtosios tezės „kirtis“ – substancijos veikumas, dinamizmas.

Klasikinė aristotelinė scholastinė tradicija substanciją apibūdina kaip savarankišką, savaime egzistuojančią (*per se subsistens*) būti, pagrindžiančią savo savybes ir būsenas, kitaip tariant, akcidenrijas (*substat accidentibus*). Nuo klasikinės substancijos, kaip nekintamos būties esmės, sampratos Narbutas, paveiktas naujųjų amžių filosofijos, nukrypsta. Tradicinę, „statišką“ substancijos sampratą naujaisiais amžiais modifikavo G. W. Leibnizas, pabrėždamas „dinamišumą“, veiklų substancijos aspektą. Fundamentalius ir neskaidomus Dievo sukurtą universumo elementus Leibnizas vadino „paprastomis substancijomis“ arba „monadomis“. Monados, būdamos individualiai apibrėžti vieniai, joms būdingų sugebėjimų dėka lemia savo modalines būsenas (akcidenrijas). Leibnizas tvirtino, jog, akcidenrijų požiūriu, substancijos disponuoja kuriančia jėga. Pastebėtina, kad Narbuto tezė yra analogiška. Dėl aktyvios kuriančios substancijos jėgos akcidenrijos nėra viena kitos atžvilgiu indiferentiškos, bet, Leibnizo

teigimu, susietos su substancijos vienybe. Christianas Wolffas, kurdamas savo metafiziką, neperėmė Leibnizo monadų teorijos. Vis dėlto detalesni substancijos apibrėžimai, ypač ankstyvesniuose jo veikaluose, neabejotinai siejasi su Leibnizo pažiūromis. Wolffui substancija yra savaime esantis daiktas, kurio pokyčių šaltinis yra jame pačiame: „vor sich bestehendes Ding /.../ welches die Quelle seiner Veränderungen in sich hat.“²⁸ Pateiktoji Narbuto pastraipa nurodo neabejotiną Leibnizo–Wolffo mokyklos recepciją, nesvarbu, tiesioginę ar tarpinę, patirtą per gausius šios krypties šalininkus bei epigonus. Anot Wolffo, substancijos pokyčių šaltinį sudaro jėga, kurią jis, kiek radikaliau nei Leibnizas, traktavo kaip pastovią „pastangą ką nors daryti“ (*Bemühung etwas zu tun*). Taigi Wolffui substancija yra jos pokyčių „veikiančioji priežastis“. Narbuto teiginys, kad „veikli jėga“ yra substancijos esmė – akivaizdžiai volfiškas.

Grįžkime prie Narbuto teksto. „Kiti metafizikai, tarp kurių Cantzius, šią tezę grindžia kitaip, sako ką kita, tai yra, kad sukurtos substancijos savo egzistavimo požymius turi atskleisti taip, kad iš jų būtų galima atrasti Kūrėjo egzistavimą. Juk Kūrėjas jas sukūrė, kad pats būtų mūsų atpažįstamas. Dėl to jas būtina sukūrė tokias, kad iš jų būtų pažįstamas jo paties egzistavimas; tačiau jis gali būti pažįstamas tik iš požymių, taigi jos būtina skleidžia savo egzistavimo požymius.“ Toliau Narbutas prisipažįsta, kad „šio įrodymo mes, žinoma, neatmetame“. Tačiau, kadangi jame remiamasi Dievo tikslais, Narbutui neatrodo, kad jis turi galią atskleisti grynąją substancijos esmę.

„Kad mūsų įrodymas būtų visiškai pripažįstamas, drąsiai pasitiksiu prieštaravimą.“ Čia susiduriame su tam tikru neaiškumu: ar toliau detaliau eksplikuojama nurodyto asmens pozicija, ar pereinama prie bendresnio, mažiau konkretaus dalyko – neįvardytos filosofinės krypties, kuriai, kaip reiktų numanyti, priskiriamas ir Cantzijus, kritikos. Ši pavardė daugiau neminima, jo vietoje atsiranda abstraktus „kažkas“, kurio poziciją verta išskaidyti į elementarius teiginius. Taigi „kažkas“ teigia (*dicet ergo quispiam*): 1. substancijos egzistavimo požymiai turi būtina būti skleidžiami; 2. nėra būtina, kad ji šiuos požymius skleistų pati „savo jėgomis“; 3. substancijos požymiai gali būti skleidžiami Dievo; 4. pastaruju atveju veikia ne pati substancija, ne ji pati turi galią, bet Dievas.

Atkreiptinas dėmesys, kad paskutinis teiginys loginiu ryšiu tampriai nesusietas su „Cantziaus“ tezėmis. Vis dėlto jis Narbutą, regis, „erzina“ labiausiai. Pristatytam požiūriui Narbutas prieštarauja konstatuodamas, jog taip suprantamos substancijos ypatumai „nėra tikri“: Narbutas, kaip matyti, įsitikinęs, jog jo oponentas klaidingai tapatina Dievo ir substancijos savybes. „Bet atremiu: jei tie požymiai kyla ne iš pačios substancijos, o iš kito, tai yra iš Dievo, dėl to jie nėra tikri ir patikimi substancijos egzistavimo požymiai, bet yra kito, tai yra juos suteikiančio Dievo egzistavimo požymiai.“ Šios pozicijos klaidingumas iliustruojamas iš esmės teologiniu argumentu: „Kadangi Dievui, skleidžiančiam šiuos substancijos egzistavimo požymius, pati substancija jų skleidimui nėra būtina, šie požymiai gali

būti duodami neduodant pačios juos atitinkančios substancijos. Juk iš tikrųjų Sakramento Eucharistijoje Dievas duoda duonos egzistavimo požymius, tačiau pati duona jame neegzistuoja. Taigi tarp Dievo duotų požymių ir atitinkamos substancijos egzistavimo neduodamas būtinas ryšys, tai yra toks, kad konstatavus anuos, būtinai egzistuoti ir ši.“

Toliau gvildenat „Kantzijaus“ paminėjimo kontekstą pažymėtina, kad Wolffas substancijomis įprastine, tikrąja, prasme laikė paprastus daiktiškus esi-

nus (*einfache Dinge*). Šiuo atveju Wolffas pabrėžė, jog taip traktuojamą substancijos sąvoką negalima ta pačia prasme taikyti begalybei arba Dievui (*ohne Unterschied auf die unendliche oder Gott, applicieren lasse*), kadangi Dievui, priešingai baigtinėms substancijoms, negalime priskirti jokių akcidenčių.²⁹ Taigi Narbuto pateikiama „Cantzijaus“ substancijos sąvokos (akcidenčių dėka įgalinančios atskleisti Kūrėjo egzistavimą ir jo egzistencijos ypatumus) kritika taip pat sietina su volfiškąja tradicija.

4. REFERENCIJOS Į I. G. CANZĄ TIKIMYBĖ

Šioje vietoje prasminga pateikti reikšmingą apibendrinimą. Būtent – Narbutas aptariamame savo paskaitų fragmente atstovauja Wolffo mokyklai. Apie jo santykį su Leibnizo–Wolffo mokyklos sistema yra rašyta³⁰; tyrinėtojai vienareikšmiškai nustatė, kad šis santykis daugeliu svarbių požiūrių buvo labai glaudus. Tiesa, Narbutas nelaikytinas tiesioginiu šio filosofo sekėju, jis buvo artimesnis populiariam, plačiai Europoje žinomam, eklektikui Antonijui Genujiečiui (*Genuesis*, Genovesi, 1713–1769), pastarąjį autorių netgi kiek kompiliavo. Šių svarstymų kontekste tai antraeilis dalykas. Svarbu tai, kad Narbuto žodžiais, jis „drąsiai oponuoja“ ne tik Leibnizo–Wolffo stovyklai nepriklausančiam, bet jai priešingam filosofui. Atrodytų, netgi radikalai, esmingai priešingam, juk substancijos statuso klausimas – vienas esmingiausių naujųjų amžių filosofijoje.

Čia metas grįžti prie profesoriaus Israelio Gottliebo Canzo, kuris, kaip mi-

nėta, taip pat kandidatuoja į tikrinio daiktavardžio „Cantzijus“ referentus. Canzas buvo vienas pagrindinių ir nuosekliausių Leibnizo–Wolffo mokyklos sekėjų. Pats Wolffas entuziastingai jį sveikino 1728 m. paskelbto veikalio *Philosophiae Leibnitianae et Wolffianae usus in theologia* proga. Tennemannas jį nurodo trečią tarp keliolikos pačių artimiausių Wolffo bendražygių teologų. Dabartiniai tyrinėtojai jį priskiria prie teologinio volfizmo (*theologische Wolffianismus*) pradininkų. Pastebimą vietą vokiškosios teologijos istorijoje užima Canzo pastangos teologiją grįsti išimtinai racionaliais, akivaizdžiais principais, nepaklūstant nei apreikštosioms tiesoms, nei Bažnyčios autoritetams.³¹

Ar gali Narbutas oponuoti „saviškiui“? Kodėl gi ne, žinant, kad Narbutas save laikė pozityviaja prasme eklektiku, t.y. laisvai pasirenkančiu nuomone, kuri jam labiausiai panaši į tiesą. Vis dėlto XVIII a. Lietuvoje filosofinė „nepri-

klausomybė“ – dar labai sąlygiškas dalykas. Giliau nesileidami į šią įdomią temą pastebėsime, jog mokomuosiuose filosofijos XVIII a. kursuose teoriniai priešininkai dažniausiai būdavo pristatomi schematiškai, apibendrintai, priskiriami klaidingoms sektoms (skeptikų, ateistų, idealistų, Spinozos, Malebranche'o ir kitos „sektos“) – jos visos „išorinės“, radikaliai nesuderinamos su Wolffo paveikta mokykline eklektine kryptimi. Vis dėlto besąlygiškai atmesti Canzo kandidatūrą tik tuo pagrindu, kad jis, kaip ir Narbutas, buvo Wolffo šalininkas, dar nevalia, neatsižvelgus į kiek platesnį XVIII a. filosofijos ir teologijos raidos kontekstą.

Teologinį volfizmą galima traktuoti kaip vieną susijusios, sąveikaujančios (tiksliau – besikivirčijančios) „triados“ narių. Ši triada yra tokia: 1. senoji ortodoksinė teologija (katalikiška ir protestantiška, pietizmas); 2. Wolffas ir jo mokykla: sekėjai, epigonai, – pavadinkime, „tradicinis“ volfizmas, apimantis ir teologinį volfizmą; 3. radikalusis volfizmas. Tradicinis volfizmas (ir jame įsitenkantis teologinis volfizmas) pasitenkino parodydamas esant harmoniją tarp natūraliosios ir apreikštosios religijos. Jis stengėsi protui prieštaraujančias dogmines ištarmes „išversti“ į protu suvokiamas. O radikalusis volfizmas (pagrindiniu jo atstovu laikomas Johanas Lorenzas Schmidtas, 1702–1749) ryžtingai žengė toliau: pavyzdžiui, „paaikšino“ Bibliją, besiremdamas pamatiniais Wolffo metafizikos principais ir demonstratyviniu metodu. Tai radikaliai racionalistinė kryptis, iš esmės nutrinanti ribas tarp filosofijos ir teologijos, proto ir

tikėjimo. Radikalios pažiūros, kad Dievas tiesiogiai byloja mūsų prote, turėjo loginį pamatą evoliucionuoti ontologinio monizmo link, kuris buvo artimas racionalistinei Spinozos sistemai. Be abejo, teologinis volfizmas taip pat numatė filosofijos invaziją į teologijos sritį. Tačiau jis, kaip pastebi tyrinėtojai, buvo esmingai nuosaikesnis: „jis [teologinis volfizmas – D. V.] pasinaudoja racionalizmo demonstratyviniu metodu ir mėgina parodyti, kad viršgamtinis, tačiau protui neprieštaraujantis, apreiškimas yra būtinas dėl mūsų pažintinių galių ribotumo.³² Šia prasme tiuringietis G. I. Canzas savo raštuose *Philosophiae Leibnitianae et Wolffianae usus in theologia* (1728–1739) ir *Philosophiae Wolffianae consensus cum Theologia* (1735) tvirtina, kad dieviškoji malonė protui ir jo tiesoms neprieštarauja, bet tik pagerina mūsų natūraliąsias proto jėgas.³³

Atspėti, kuriam minėtos triados nariui galėtų būti hipotetiškai priskirtinos „metafiziko Cantzijaus“ pažiūros, yra kebloka ne tiek dėl teksto fragmentiškumo, kiek dėl jų nekongruentiškumo: jos vargiai telpa į šią schemą.

Kur kas lengviau apibrėžti paties Narbuto santykį su išvardytomis XVIII a. intelektinėmis stovyklomis. „Scholastikos filosofų prakaitavimą“ (*implicite* – teologinę ortodoksiją) Narbutas peikė visuose savo filosofinio pobūdžio darbuose. Taip pat jis buvo visiškai svetimas radikaliai racionalizmui: „Kai žinoma, jog kas nors viršija žmogiškąjį supratimą, netyrinėk to per daug, jei tai – paslaptis, tikėk ja daugiausia todėl, kad Dievas nė vieno neapgauna ir negali apgauti.“³⁴

Priartėjome prie svarbaus klausimo, kurį iškėlė mūsų oponentas S. Tunaitis (ligšiolinį, A. Varanavičiaus inicijuotą, „metafiziko Cantzijaus“ identifikavimą pavadinęs *error ex ignorantia*): galbūt Narbuto polemika yra atgarsis jo pastangų ginti ankstyvosios Apšvietos laimėjimą – iš naujo nubrėžtą takoskyrą tarp filosofijos ir pozityviosios teologijos (savo tiesas grindžiančios Šv. Raštu ir Tradicija)? Kitaip tariant, galbūt Narbutas įtaria teologą Canzą racionalistinėmis priemonėmis tajį brangų pasiekimą griauinant bei nusidedant tikrajam filosofijos pašaukimui? Pirma, šią hipotezę, kurią gina oponentas, neigtų pats nagrinėjamas Narbuto teksto fragmentas: nesiremdamas joku šventųjų tėvų ir Bažnyčios daktarų autoritetu, bet racionaliu samprotavimu, akivaizdu, Narbutas interpretuoja Eucharistijos sakramentą (mes priversti pripažinti, kad nei sakramentas, nei Dievas akivaizdžiai neturi turėti duonos savybių), taigi pats atlieka racionalistinę invaziją į pozityviosios teologijos sritį. Antra, mūsų oponentas priverstas kiek spekuliatyviai ieškoti motyvo, kodėl Narbutas galėjo atkreipti dėmesį būtent į teologo Canzo filosofinę orientaciją. Motyvas, jog Narbutas („pirmučiausia kaip filosofas“) galėjo nuogaštauti, kad šioji orientacija yra scholastikos recidyvas, galintis iš kaimyninės Vokietijos filosofiją „išmušti iš Apšvietos kelio“ yra labai abejotinas, kvestionuotinas. Mat šiuo atveju pirmiausia turėsime konstatuoti, jog Narbutas Canzo nesuprato arba neskaitė jo veikalų. Pažymėtina, kad pats Narbutas *explicite* yra nurodęs, kada baigė-

si scholastinė filosofija – tai XV amžius.³⁵ Būtina pastebėti, kad Apšvietos filosofijos sklaidą pirmiausia varžė ne Saksų dinastijos pabaigoje veržliau besiskverbusi Vokietijos intelektualinė kultūra, priešakinės mokslinės bei filosofinės idėjos, bet Vatikano direktyvos ir švietimą monopolizavusių ordinų kapitulų nutarimai. Argumentui, jog Narbutas siekia atriboti filosofiją nuo pozityviosios teologijos, peno suteikė Narbuto 1769 m. logikos vadovėlyje suformuluota sarkastiška ištara apie „veikiau gudragalvius nei tikrus mokslininkus“, „teologiją arba mokslą apie Dievą ir jo požymius pateikiančius kaip proto išmonę“³⁶. Deja, Tunaičio pateikiama citata akivaizdžiai liudija visai ką kita. Ne tik teologiniam volfizmui, bet ir apskritai visoms teologijos kryptims toks teologijos nuvertinimas (ne kitaip įmanoma traktuoti pastarąją Narbuto ištarmę) tiesiog neįmanomas: juk protas, racionalūs argumentai – viso labo teologijos instrumentas, metodas, bet anaip tol ne teologijos šaltinis ir ne jos turinys (Narbuto žodžiais – ne „gudragalvių išmonė“). Kita vertus, Narbuto pastabos apie „gudragavius mokslininkus“ kontekstas aiškiai rodo, kad jis galvoje turi ne racionalistus teologus (kaip antai Canzą), bet į ateizmą kryptančius laisvamanius filosofus, linkstančius „drąsiai atmesti“ apreikštosios religijos paslaptis arba „paskelbti juos neįtikimu dalyku“³⁷.

Galiausiai konstatuotina, jog aptariamas pozityviosios teologijos ir „grynos“ filosofijos skirtumo (tai, neva, pirmiausia ir rūpėjo Narbutui) argumentas ne tik Narbuto filosofijos, bet ir tiriamo fi-

losofijos laikotarpio atžvilgiu yra anachronistinis. Naujųjų amžių filosofijoje teologija buvo tapusi visaverte filosofine disciplina, vadinta „prigimtinė“ arba „natūraliaja“ teologija. Kaip tokia ji egzistavo ir Lietuvoje: Romanas Plečkaitis jos analizei skyrė atskirą savo fundamentinio veikalo skyrių.³⁸ Dievo veiklos įprasminimas racionalistinės filosofijos terminais krikščioniškąją tradiciją naujoviškai teigusiems švietėjams nekėlė abejonių. Tad filosofijos „takoskyras“ nuo teologijos saugoti ir ginti nebuvo reikalo. Filosofinė teologija buvo priskirta metafizikos mokslų sričiai: metafizika esanti mokslas apie būtį apskritai, kokią ją pažįsta žmogaus protas, o būtys – viena materialioji, kita dvasinė, tad iš to ir kylanti dvasinė problematika.³⁹ Nors Lietuvoje platesnės apimties natūraliosios teologijos veikalų nebuvo sukurta, ši filosofijos ir filosofinės teologijos integracija buvo itin būdinga Abiejų Tautų Respublikoje plėtota filosofijai, pastaroji tyrinėtojų pagrįstai vadinama „krikščioniškąją Apšvieta“ (*Oświecenie Chrześcijańskie*). Yra pagrindo tvirtinti, jog teologai Narbutas bei Canzas ir genetiniu, ir sisteminiu požiūriu priklausė tai pačiai tradicinei, nuosaikiai racionalistinei volfininkų mokyklai.⁴⁰ Tai gana aiškiai atskleidžia paties Narbuto žodžiai apie pozityviają teologiją (tiesa, šio termino jis nevariojo ir teologijos šakų nedetalizavo). 1769 metais paskelbtos *Logikos* skyriuje *Apie liudijimą arba kieno nors autoritetą* Narbutas sako: „Kad būtų galima remtis Dievo liudijimo autoritetu, reikia laikytis trijų sąlygų: (1) reikia būti tikram, kad Dievas tai pasa-

kė; (2) žinoti, kurie žodžiai yra Dievo; (3) žinoti, ką reiškia tie žodžiai. Jei vieno iš šių trijų dalykų trūksta, dieviškojo liudijimo autoritetu negalima remtis.“⁴¹ Kitaip tariant, dalykai, leidžiantys konstatuoti teologinį *žinojimą*, yra tikrumas, akivaizdumas, aiškus referento išskyrimas, aiškus prasmės suvokimas – visa tai yra Dekarto, Leibnico, Wolffo, Canzo, apskritai racionalistinės filosofijos paradigmos elementarios metodinės priemonės.⁴²

Ergo, oponuoti kolegai Canzui dėl tų priežasčių, kurias nurodo S. Tunaitis, Narbutas pagrindo neturėjo. Juolab visai neįtikėtina, kad Tiubingeno profesorius Canzas savo raštuose tokiu svarbiu, esmingu ontologijos klausimu būtų nukrypęs nuo jo puoselėtos sistemos. Įtikimėnis jau iškeltas teiginys, kad „Cantzijaus“ substancijos traktavimas kertasi su Wolffo mokykloje priimta traktuote. Minėtas nukrypimas Canzą diskvalifikuotų būtent kaip volfininką, visuotinėje filosofijos istorijoje išlikusį tik priklausomybės Wolffo mokyklai dėka.

Lemiamas argumentas, kad Narbutas polemizuoja tikrai ne su Canzu, yra labai paprastas, elementarus: pakanka atsiversti šio teologo raštus. Juose ne sykį yra pateikiami substancijos apibėžimai. Visi jie yra volfiški, iš esmės visiškai identiški paties Narbuto substancijos apibrėžimui: „Ergo vis agendi est substantia“ – teigia I. G. Canzas.⁴³ Ir kūniškos, ir dvasinės Canzo substancijos samprata dinamiška; substancija tai veikli jėga: sielų substancijų esmę sudaro jų galia veikti, Canzo žodžiais – „ihre Kraft zu wūrcken“⁴⁴. Visiškai tą patį sako

Narbutas – „Ergo essentiam substantiae statuit vis active“⁴⁵. Būtis egzistuojanti pati savaime („substantia est ens per se existens“⁴⁶), kurios esmę sudaro aktyvi jėga – būtent tokiai substancijos traktuotei vienareikšmiškai atstovauja abu teoretikai.

Teiginį, kad Narbutas įveikinėja priešingos Wolffui stovyklos atstovą, paremia ir kiti argumentai. Narbutas, kaip matome, prieštarauja, kad Cantzijus, apibrėždamas substancijos esmę, „remiasi Dievo tikslais“. „Dievo tikslus“ į ontologiją stengėsi gražinti tiesioginiai Wolffo priešininkai. Vienas pagrindinių – Christianas Augustas Crusius (1712–1775), kuris „siekė, kad ji [filosofija – D.V.] turėtų glaudesnę ryšį su krikščionybe, negu jam tai atrodė Wolffo filosofijos atveju.“⁴⁷ Net Crusijaus fizika susijusi su pastangomis gamtos pažinimą kiek galima glaudžiau susieti su religija. Crusijus sėkmingai gilinosi į visas fizikos šakas, „tačiau savarankiško reikšmingumo jis šiam pažinimui nepripažino, bet viską priskyrė Dievo tikslams“⁴⁸. Crusijų minime neatsitiktinai – jo filosofinė sistema, kaip pabrėžia vokiečių Apšvietos filosofijos tyrinėtojas Maxas Wundtas⁴⁹, inspiravo tolimesnius, naujus, Wolffo mokyklą „praaugusius“ filosofinius tyrinėjimus, tarp jų – ankstyvuosius Kanto darbus. Tuo tarpu be „grynai švabiško Canzo mokyklos“ bei polinkio į scholastika dvelkiančią polemiką, išvelgtinas toks pagrindinis mūsų svarstomo filosofo savitumas, t.y. „nukrypimas“ nuo Wolffo sistemos: viename veikalė jis teologiją išdėsto prieš kosmologiją ir psichologiją, o ne atvirkščiai.⁵⁰

Grįžtant prie nagrinėjamo paskaitų fragmento, nepamirština dar ir tai, kad pijorų profesorius oponuoja Cantzijui ne rafinuotame akademikų dispute, bet jaunų studentų auditorijoje. Būtų keista manyti, jog šiai auditorijai buvo svarbu pristatyti vidines Narbuto preferuojamos Wolffo mokyklos rietenas (jos buvo itin retos ir, kaip pažymi tyrinėtojai, nebūdingos Wolffo mokyklai). Narbuto užduotis kita – gvildinti ne teologinių ginčų niuansus, bet fundamentalias filosofijos problemas, esminius, paradigminius filosofinių kryptių skirtumus.

Taigi metas išvadai: volfininko Canzo, kurio „gyvenimo kelias neišėjo už bažnytinių ir akademiųjų Viurtenburgo ribų“⁵¹ kandidatūra nagrinėjamoje Narbuto paskaitos atkarpoje labai menkai tikėtina.

Vis dėlto tarus, kad eliminuotas vienas alternatyvos narys, tašką dėti toli gražu anksti. Pristatyti Cantzijaus teiginiai filosofiniu požiūriu jei ne naivoki, tai, tenka pripažinti, gana fragmentiški, loginė argumentacija neišplėtotą. Greičiausiai Narbutas pasako žymiai mažiau, nei iš tiesų žino apie šį jo priešininką. Beje, tai visai suprantama ir pateisinama, turint galvoje didžiulę privalomo filosofijos kurso apimtį. Narbuto tikslas, be abejonės, buvo ne nuodugniau supažindinti kolegijos jaunuomenę su vieno ar kito vokiečių mąstytojo pažiūromis, bet kontrasto, prieštaravimo būdu pabrėžti, paryškinti savo paties dėstomą poziciją, kad pijorų mokiniai ją lengviau suvoktų ir įsimintų. Narbutui rūpi perteikti „teisingą“, korektišką substancijos sąvokos sampratą.⁵²

Literatūra ir nuorodos

- ²⁸ Žr.: H. W. Arndt. *Substanz / Akzidens; Descartes bis Kant*. // *Historisches Wörterbuch der Philosophie*, hrsg. von Joachim Ritter und Karlfried Gründer, Band 10: St –T. Basel, 1998, p. 527.
- ²⁹ Ten pat.
- ³⁰ O. Narbutt. *O pierwszym polskim podęczniku logiki*. – Łódź, 1958.
- ³¹ M. Wolfes. Canz, Israel Gottlieb. // *Biographisch – Bibliographisches Kirchenlexikon*, Band XVIII, p. 243–258, 2001.
- ³² Protas yra silpnas, klystantis ir ribotas, ypač susidūręs su tikėjimo paslaptimis – taip tvirtino ir Narbutas.
- ³³ J. Rols. *Protestantische Theologie der Neuzzeit*. B. I. – Stuttgart, 1997, p. 152.
- ³⁴ K. Narbutas. *Raštai*. – Vilnius: Mintis, 1989, p. 74.
- ³⁵ Ten pat, p. 40.
- ³⁶ Ten pat, p. 73.
- ³⁷ Ten pat, p. 74.
- ³⁸ R. Plečkaitis. *Lietuvos filosofijos istorija. I tomas. Viduramžiai – Renesansas – Naujųjų amžių filosofija*. – Vilnius: Kultūros, filosofijos ir meno institutas, 2004, p. 623–630.
- ³⁹ Ten pat, p. 624.
- ⁴⁰ Canzas nebūtų pritaręs Narbutui, jog „[...] reikia jiems [eretikams] įrodyti ir parodyti žmogaus proto menkumą, po to pateikti apaštalų ir šventųjų tėvų liudijimus, pagaliau apšviesti juos, kad Katalikų Bažnyčia negali klysti.“ (žr. K. Narbutas. *Raštai*, p. 74). Pastarosios Narbuto direktyvos filosofinės ir pasaulėžiūrinės reikšmės nereikėtų pervertinti: tai viso labo duoklė sustabarėjusiai katalikiškai knygų leidybos konjunktūrai bei vadovėlinei jo logikos veikalo paskirčiai. Be abejo, Narbutas, kitaip nei Canzas, labiau vengė perspektyvos savo kūrinius išvysti draudžiamajame „Indekse“.
- ⁴¹ K. Narbutas. *Raštai*, p. 89.
- ⁴² Buitiškai racionali bei akivaizdi galutinė Narbuto teologijos nuoroda, kad norint sužinoti, ką Dievas pasakė, pirmiausia „reikia pasitarti“ su Bažnyčia: juk iš tiesų kitoms institucijoms tokios konsultacijos nebūdingos.
- ⁴³ I. G. Canz. *Philosophia fundamentalis*. – Hildesheim, New York, 1997, p. 94.
- ⁴⁴ J. G. Reinbeck, I. G. Canz. *Betrachtungen über die in der Augspurgischen Confession – enthaltene und damit verknüpfte gottliche Wahrheiten, welche Theils aus vernünftigen Gründen, allesammt aber aus heiliger göttlicher Schrift hergeleitet, und zur Übung in der wahren Gottseeligkeit angewendet werden*. – Gent, 1745, p. 60.
- ⁴⁵ K. Narbutt. *Institutiones Philosophiae Eclecticae*. Anno 1764 in 1765, NBUV, IR, f. 1., d. 4456. Lietuvos MAB mikrofilmų rinkinyje žr. „Narbutt Kazimierz“.
- ⁴⁶ I. G. Canz. *Philosophia fundamentalis*. – Hildesheim, New York, 1997, p. 94.
- ⁴⁷ M. Wundt. *Die deutsche Schulphilosophie im Zeitalter der Aufklärung*. – Tübingen, 1945, p. 263.
- ⁴⁸ Ten pat.
- ⁴⁹ Žr.: M. Wundt. *Die deutsche Schulphilosophie im Zeitalter der Aufklärung*. – Tübingen, 1945.
- ⁵⁰ Ten pat, p. 225.
- ⁵¹ M. Wolfes. Canz, Israel Gottlieb // *Biographisch – Bibliographisches Kirchenlexikon*, Band XVIII, p. 243–258, 2001, p. 243.
- ⁵² Pilnas Narbuto substancijos sąvokos (mūsų tiriamame fragmente pabrėžiamas tik vienas jos aspektas – veikimo galia) apibrėžimas toks: „Substanciją suprantame kaip tai, kieno esybė egzistuoja taip, kad nereikia jokios paramos iš kur nors arba kuo nors remti jos trukmę. Tą substanciją, kuri turi egzistuoti nedaloma, apdovanotą veikimo galia ir neskarbia, protas pažįsta akivaizdžiai. O požymiai ir akidencijos negali egzistuoti patys savaime, pagal savo prigimtį jie turi būti substancijoje.“ Žr.: K. Narbutas. *Raštai*, p. 111–112).

B. d.